

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Психологиялық қолдаудың өңірлік оқу - әдістемелік орталығы» КММ



Зорлық-зомбылықтың алдын алу және кәмелетке толмағандардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша әдістемелік ұсыныстар



Қостанай қ, 2024 жыл

МАЗМҰНЫ

Мақсаты және міндеттері	4
Кіріспе	5
Зорлаушының психологиялық портреті.....	7
Зорлаушының негізгі психологиялық сипаттамалары	8
Зорлаушының портретін қалыптастыруға әсер ететін факторлар.....	8
Жыныстық зорлық-зомбылық	9
Зорлық-зомбылық құрбанының психологиялық портреті	11
Зорлаушының құрбанын таңдауға әсер ететін факторлар	12
Зорлық-зомбылық құрбанының портреті	14
Жәбірленуші портретінің әлеуметтік-педагогикалық факторлары.....	15

Мақсаты: зорлық-зомбылықтың алдын алу және жеке қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жәбірленуші мен зорлаушының негізгі психологиялық сипаттамаларын анықтау.

Міндеттері:

1. Зорлық-зомбылықтың алдын алу және күресу стратегияларын әзірлеу үшін психологиялық сипаттаманы пайдалану.

2. Зорлаушының себептері мен сипаттамаларын, осындай қылмыскерлерді профильдеуге көмектесетін бірқатар психологиялық ерекшеліктерді түсіну.

3. Портреттің қалыптасуына және зорлаушының құрбанын таңдауға әсер ететін факторларды анықтау.

КІРІСПЕ

Өмірдің белгілі бір кезеңіндегі барлық адамдар жыныстық зорлық - зомбылықтың құрбаны болуы мүмкін, бірақ олардың тек бір бөлігі ғана интимдік мінез-құлықтың нәтижесінде пайда болады-өзіне қарсы қылмыс тудыратын мінез-құлықтың белгілі бір түрі. Жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері, әсіресе зорлық-зомбылыққа әкеліп соқтыратындар, зорлаушыларға қарағанда аз зерттелген. Жыныстық зорлық-зомбылықтың салдары, көп қырлы, ұзақ мерзімді және жиі қайғылы, суицидтік мінез-құлыққа дейін көбірек зерттелген.

Жыныстық деңгейі әл-ауқат деңгейіне тікелей байланысты (жеке және жалпы қоғам).

Бұл тезистің көптеген растаулары бар. Мысалы, үйсіздер мен кедейлер арасында әйелдер 2/3 жағдайда жыныстық қылмыстың құрбаны болады. Кедей әйелдердің 42% - ы балалық шақтағы азғындық әрекеттердің құрбаны болғанын, 61% - ы зорланғанын хабарлады.

Әрине, сыртқы тартымдылық факторын төмендетуге болмайды, бұл жыныстық қылмыстың құрбаны болу мүмкіндігін күрт арттырады. Сыртқы жағынан тартымды әйелдер басқа физикалық зорлық-зомбылыққа немесе тонауға қарағанда зорлаудың құрбаны болу ықтималдығы жоғары. Сыртқы жағынан, тартымсыз әйелдер жыныстық зорлық-зомбылыққа емес, ұрып-соғуға немесе тонауға жиі ұшырайды.

Жәбірленушінің жеке басының құрылымы зорлаудың жойқын әсеріне ұшырайды, бұл өз кезегінде өзін-өзі бұзатын механизмдерді тудырады. Балалық шақта жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырау әсіресе жеке адамға зиян тигізеді деп саналады. Ол ұзақ мерзімді құрбандыққа әсер етеді, ересек өмірдің жыныстық проблемаларын, отбасы мен қоғамдағы қабылданбаған мінез-құлықты тудырады, бұл тек жыныстық ауытқушылықта ғана емес, булимияда, вегетативті

бұзылуларда, мазасыздықтың жоғарылауында, депрессияда және басқа психиатриялық белгілерде көрінуі мүмкін. Бұл ұзақ мерзімді виктимизаторлық әсерге ие, ересек жаста жыныстық проблемаларды, отбасы мен қоғамдағы девиантты мінез-құлықты, бұл тек жыныстық ауытқуда ғана емес, сонымен қатар булимияда, вегетативті бұзылуларда, мазасыздықтың жоғарылауында, депрессияда және т.б. психикалық белгілер тудырады. Оның үстіне, бала жыныстық зорлық-зомбылыққа неғұрлым жиі ұшыраса, зорлық-зомбылық оқиғалары неғұрлым ұзаққа созылса, оның кейінгі ересек өмірінде байқалатын депрессия мен аутодеструктивті мінез-құлық деңгейі соғұрлым жоғары болады. Секталарда салттық зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамдарда жыныстық агрессияның басқа құрбандарымен салыстырғанда тұлғаның жоғары диссоциативті деңгейлері байқалды.

ЗОРЛАУШЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПОРТРЕТІ



Мұндай қылмыс жасаған кез-келген адам ауыр психологиялық немесе басқа мәселелермен ауырады. Өмірдің көптеген басқа салаларында зорлаушылар өздерінің мінез-құлқымен басқа адамдардан ерекшеленбейді. Олар үйленуі, кәсіби мансапқа ие болуы, балалы болуы және тәрбиеленуі мүмкін. Шындығында, көптеген зорлаушылар жыныстық қатынас үшін емес, жыныстық қатынасты құрбандарын қорлау және төмендету құралы ретінде пайдаланады дейді.

Зорлаушының портретін қалыптастыруға әсер ететін факторлар

- **Психологиялық жарақаттар:** зорлаушылардың өткен өмірінде зорлық-зомбылық немесе басқа да травматикалық оқиғалар болуы мүмкін, бұл олардың мінез-құлқына және зорлық-зомбылыққа деген көзқарасына әсер етуі мүмкін.

- **Эмоционалды қолдаудың болмауы:** зорлық-зомбылық жасаушылар өз өмірінде эмоционалды қолдау мен сүйіспеншілікке ие болмауы мүмкін, бұл агрессивті мінез-құлықтың дамуына әкелуі мүмкін.

ЗОРЛАУШЫНЫҢ НЕГІЗГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

- **Агрессивтілік:** зорлық-зомбылықта физикалық және психологиялық зорлық-зомбылықпен көрінетін агрессияның жоғары деңгейі бар.

- **Төмен эмпатия:** Зорлаушылар әдетте басқа адамдардың сезімдері мен эмоцияларын түсініп, бөлісе алмайды, бұл оларды зорлық-зомбылыққа бейім етеді.

- **Бақылау және билік:** зорлаушылар өз құрбандарын басқаруға және үстемдік етуге тырысады, олар басқаларды қорлау және бағындыру арқылы өз қажеттіліктерін қанағаттандыруды іздейді.

- **Өзін-өзі бағалаудың төмендігі:** зорлаушылар көбінесе өзін-өзі бағалауды және кешендерді бастан кешіреді және зорлық-зомбылықты өзін-өзі бағалауды көтеру және өз күштерін орнату тәсілі ретінде пайдаланады.

ҚЫЛМЫСКЕРЛЕР ПОРТРЕТІНІҢ ҮШ НЕГІЗГІ ТҮРІ



Криминологиялық зерттеулер қылмыскерлердің **үш негізгі түрін** олардың қоғамға қарсы бағыттарының сипаты бойынша анықтауға мүмкіндік берді (В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов):

Портреттің бірінші түрі: айқын және тұрақты түрде агрессивті зорлық-зомбылыққа бағытталған қылмыскерлер. Оларға басқа азаматтардың өміріне, денсаулығына және қадір-қасиетіне қауіпті мінез-құлыққа бағытталған адамдар жатады. Олар адамның жеке басына теріс көзқараспен сипатталады, туындайтын жанжалдарды шешудің зорлық-зомбылық құралдарына жол беріледі, төмен эмпатия;

Портреттің екінші түрі: жалпы теріс сипатталатын, бірақ жеке тұлғаға қарсы қол сұғушылық жасауға бағытталған адамдар айқын көрінбейді; мүмкін балалық шағында отбасында агрессиядан аман қалған

Портреттің үшінші түрі: қолайсыз сыртқы жағдайдың әсерінен алғаш рет зорлық-зомбылық жасаған ситуациялық қылмыскерлер.

ЖЫНЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ

Іс жүзінде жыныстық зорлық-зомбылықтың прекурсорларын оң физикалық байланыстан ажырату оңай емес, бұл балалармен қарым-қатынас кезінде өте қажет. Қылмыскерлер туыстары (ата-анасы, нағашылары мен апалары, ағалары мен апалары, әпкелері мен әпкелері), балаға жақсы таныс адамдар (туыстарының достары, көршілері, тәрбиешілері, қонаққа баратын тәрбиешілер, күтушілер, үй айналасындағы әртүрлі көмекшілер) болуы мүмкін.

Жыныстық зорлық-зомбылық көбінесе отбасыларда кездеседі

- патриархалдық-авторитарлық тәртіп;
- баланың ата-анасымен, әсіресе анасымен нашар қарым-қатынасы;
- ата-аналар арасындағы қайшылықты қатынастар;
- баланың анасы жұмыста тым бос емес;
- бала ұзақ уақыт бойы әкесіз өмір сүрді;

- туған әкесінің орнына өгей әке немесе бірге тұратын ана;
- ананың созылмалы ауруы немесе мүгедектігі бар және ұзақ уақыт ауруханада жатыр;
- ата-аналар (немесе олардың біреуі) маскүнемдер, нашақорлар, таксикомандар;
- ата-аналардың (немесе олардың біреуінің) психикалық аурулары бар;
- анасы бала кезінде жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған және т. б.

Жыныстық қылмыс жасауға бейім тәуекел тобындағы адамдарға мыналар кіруі мүмкін:

- отбасында психикалық ауру адамдар немесе алкоголизммен немесе нашақорлықпен ауыратын ата-аналары бар адамдар;
- бақылаусыз тәрбиеленетін, алкоголь мен есірткіні қолданатын жасөспірімдер;
- балалық шақта немесе жасөспірімнің басында жыныстық қатынасқа түскен адамдар;
- психикалық ауытқулары бар адамдар және педагогикалық тұрғыдан қараусыз қалған балалар;
- гиперсексуалды көрінісі бар адамдар;
- жыныстық себептермен өз-өзіне қол жұмсау әрекеттерін жасаған адамдар;
- кейбір жыныстық ерекшеліктерді анықтайтын зорлық зомбылыққа бейім адамдар;
- бұрын жыныстық құқық бұзушылықтар үшін жауапқа тартылған адамдар.

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚҰРБАНЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПОРТРЕТІ



Таңдалған құрбанның портреті

Зорлаушының таңдалған құрбанының портреті зорлаушыға тартымды болуы мүмкін және оның таңдауына әсер ететін бірқатар сипаттамаларды қамтиды. Міне, олардың кейбіреулері:

Осалдық

Зиянкестер көбінесе өздеріне осал немесе әлсіз болып көрінетін құрбандарды таңдайды. Бұл физикалық немесе эмоционалды түрде өзін қорғай алмайтын немесе шабуылға қарсы тұра алмайтын адамдар болуы мүмкін. Қиянат жасаушылар мұндай құрбандарды оңай олжа ретінде қарастыруы мүмкін және оларға билік пен бақылау сезімін сезінуі мүмкін.

Қолдаудың болмауы

Зорлық-зомбылық құрбандары көбінесе отбасының, достарының немесе қоғамның қолдауы жетіспейтін жағдайларда болады. Олар оқшаулануы мүмкін немесе өздерін

қорғау үшін ресурстары шектеулі болуы мүмкін. Зорлаушылар бұл осалдықты жәбірленушіні бақылау және манипуляциялау үшін пайдалана алады

Өзін-өзі бағалаудың төмендігі

Зорлық-зомбылық құрбандарының өзін-өзі бағалауы төмен және өзіне деген сенімділігі төмен. Олар өздерін тартымсыз, төмен немесе зорлық-зомбылыққа төтеп бере алмайтындай сезінуі мүмкін. Зорлаушылар мұны жәбірленушіні басып-жаншу және оған деген билігін күшейту үшін қолдана алады.

Ақпараттың жетіспеушілігі

Зорлаушылар зорлық-зомбылық және оның салдары туралы жеткілікті ақпараты жоқ құрбандарды таңдай алады. Бұл өз құқықтарын білмейтін немесе көмек сұрауды білмейтін адамдар болуы мүмкін. Зорлаушылар бұл ақпараттың жетіспеушілігін жәбірленушіні бақылау және оның қарсыласу әрекеттерін болдырмау үшін қолдана алады.

Бұрынғы зорлық-зомбылық тәжірибесі

Зорлық-зомбылық құрбандары бұрын зорлық-зомбылық тәжірибесі болған болса, жаңа шабуылдарға көбірек ұшырауы мүмкін. Зорлаушылар мұндай құрбандарды таңдай алады, өйткені олар оларды осал және қарсыласуға бейім емес деп санауы мүмкін.

Зорлаушының таңдалған құрбанының портреті толық тізім емес екенін және әр жағдайдың өзіндік ерекшеліктері болуы мүмкін екенін түсіну маңызды.

ЗОРЛАУШЫНЫҢ ҚҰРБАНЫН ТАҢДАУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Зорлаушының құрбанын таңдау зорлаушының өзіне, оның мотивациясына және сыртқы ортасына байланысты болуы

мүмкін әртүрлі факторларға байланысты болуы мүмкін. Төменде осы факторлардың кейбірі берілген:

➤ **Осалдық**

Зорлаушылар өздеріне осал болып көрінетін және оңай басқарылатын құрбандарды таңдай алады. Бұл өзін-өзі бағалауы төмен, әлеуметтік қолдауы әлсіз немесе тәуелді қарым-қатынаста болатын адамдар болуы мүмкін.

➤ **Физикалық әлсіздік**

Зорлаушылар физикалық тұрғыдан әлсіз және шабуылға қарсы тұра алмайтын құрбандарды таңдай алады. Бұл мүмкіндігі шектеулі адамдар, балалар немесе қарт адамдар болуы мүмкін.

➤ **Әлеуметтік жағдайы**

Зорлаушылар құрбандарды әлеуметтік жағдайына қарай таңдай алады. Мысалы, олар әлеуметтік жағдайы төмен адамдарға, мигранттарға, үйсіздерге немесе тәуелді қарым-қатынастағы адамдарға шабуыл жасай алады.

➤ **Орны мен уақыты**

Зорлаушылар құрбандарды орны мен уақытына қарай таңдай алады. Мысалы, олар жәбірленушілер оқшауланған немесе куәгерлер аз болатын жерлерді таңдай алады. Олар сондай-ақ жәбірленушілер түнде немесе мас күйінде сияқты осал күйде болатын уақытты таңдай алады.

➤ **Алдыңғы тәжірибе**

Зорлаушылар құрбандарды бұрынғы тәжірибелеріне сүйене отырып таңдай алады. Мысалы, олар бұрынғы құрбандарды немесе зорлық-зомбылық жасаған жағдайларды еске түсіретін құрбандарды таңдай алады.

Маңыздысы, бұл факторлар зорлық-зомбылықты

ақтамайды және жәбірленушіні кінәлау үшін пайдаланылмауы керек. Олар тек зорлаушының себептерін түсінуге қызмет етеді және зорлық-зомбылықтың алдын алу және ықтимал құрбандарды қорғау стратегияларын жасауға көмектеседі.

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚҰРБАНЫНЫҢ ПОРТРЕТІ



Кәмелетке толмаған зорлық-зомбылық құрбандары оларды зорлық-зомбылыққа осал ететін белгілі бір психологиялық сипаттамаларға ие болуы мүмкін:

1. Шамадан тыс сенімділік немесе ешкімге сенбейді, басқа адамдардан қорқады, оларды қауіпті деп санайды, көмек сұрау мүмкіндігін жоққа шығарады;

2. Толқуды, арманшылдықты қалау;

3. Кішкентай өмірлік тәжірибесіне байланысты қазіргі жағдайды дұрыс бағалай алмау, ал кейбір жағдайларда ересектерге қарсы тұра алмау;

4. Өзін-өзі бағалаудың төмендігі. Зорлық зомбылық құрбандары көбінесе өзін өзі бағалауы төмен және өзіндік құндылық сезімі жеткіліксіз;

5. Олар өздерін махаббатқа лайықсыз, пайдасыз сезінеді;

6. Өзіне сенімсіз, мазасыз, өзін қорғай алмайтын немесе жағдайды өзгерте алмайтын, бұл оларды зорлаушылар үшін

оңай олжа етеді;

7. Тұйық немесе, керісінше, қылмыскердің қызығушылығын оятуға ықпал ететін назар аударуға тырысады;

8. Мінез-құлықтағы жанжал, құрдастарымен байланыста болғысы келмеу;

9. Жасөспірімді заңсыз әрекеттерге итермелейтін ересек адамдардың әсеріне ұшырау;

10. Басқа жасөспірімдер тарапынан ведомость;

11. Ең ересек және тәуелсіз болып көрінуге деген ұмтылыс;

12. Сенімсіздік, дәрменсіздік және дәрменсіздік сезімі (жәбірленушінің позициясы);

13. Олар терең қорқыныш пен дәрменсіздік сезімін бастан кешіреді, адамдардан алшақтау арқылы қиындайды, сонымен бірге махаббат пен жылулыққа деген ұмтылысты сезінеді.

ЖӘБІРЛЕНУШІ ПОРТРЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ:

1. Кәмелетке толмағандардың көпшілігі толық емес отбасыларда, өгей әкелерімен немесе ата-аналарымен бірге, қамқорлықтатұрады (ата-аналарының бірімен немесе олардың толық болмауы);

2. Жәбірленудің қарқындылығы әсіресе жоғары болатын қолайсыз отбасылардан шыққан кәмелетке толмағандар;

3. Балалар мен ата-аналардың қарым-қатынасы және жеке шекаралары бұзылған;

4. Кәмелетке толмағандардың оқу мотивациясы төмен;

5. Мектептен тыс жұмыспен қамтылмаған, сыныптан тыс іс-шараларға қатыспауға тырысады.

Қорқыныш пен үрей

Зорлық-зомбылық құрбандары үнемі қорқыныш пен мазасыздықты сезінеді. Егер олар зорлық-зомбылыққа қарсы

тұруға немесе хабарлауға тырысса, олар салдардан қорқуы мүмкін. Бұл қорқыныш жәбірленушінің уытты жағдайда қалуына және көмек іздемеуіне әкелуі мүмкін.

Тәуелділік және оқшаулау

Зорлаушылар өздеріне тәуелді немесе оқшауланған құрбандарды таңдай алады. Қаржылық, эмоционалды немесе физикалық тұрғыдан зорлаушыға тәуелді жәбірленушілер қауіпті жағдайдан шығуға тырысуда үлкен қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Зорлық-зомбылық тарихы

Зорлық-зомбылық құрбандарының өмірінде бұрынғы зорлық-зомбылық тәжірибесі болуы мүмкін. Бұл физикалық, эмоционалдық немесе жыныстық зорлық-зомбылық болуы мүмкін. Зорлық-зомбылық тарихы жәбірленушінің психологиялық жағдайына әсер етіп, оны жаңа шабуылдарға осал етуі мүмкін.

Маңыздысы, бұл психологиялық сипаттамалар толық тізім емес және әрбір жәбірленушінің жеке ерекшеліктері болуы мүмкін. Алайда, осы сипаттамаларды біле отырып, біз зорлық-зомбылық құрбандарына қалай көмектесуге және зорлық-зомбылықтың жаңа жағдайларын болдырмауға болатындығын жақсы түсінеміз.

Зорлаушы мен жәбірленушінің өзара әрекеті

Зорлаушы мен жәбірленушінің өзара әрекеттесуі күрделі және көп қырлы процесс. Бұл өзара әрекеттесуде зорлаушы жәбірленушіні бақылау және манипуляциялау үшін әртүрлі тактика мен стратегияларды қолданады.

Манипуляция және бақылау

Зорлаушылар жәбірленушіні өз еркіне бағындыру үшін манипуляция мен бақылауды жиі қолданады. Олар

жәбірленушіні қалағанын жасауға мәжбүрлеу үшін физикалық күш, қоқан-лоқы, бопсалау, эмоционалдық зорлық-зомбылық және басқа әдістерді қолдана алады.

Оқшаулау

Зорлаушылар көбінесе жәбірленушіні әлеуметтік желіден және қолдаудан оқшаулауға тырысады. Олар жәбірленушіге достарымен және отбасымен байланысуға, оның байланыстары мен орналасқан жерін бақылауға тыйым салуы мүмкін, сондықтан ол тек оларға тәуелді болады.

Психологиялық зорлық-зомбылық

Психологиялық зорлық-зомбылық қолданатын ең кең таралған әдістердің бірі. Олар жәбірленушінің өзін-өзі бағалауын қорлауы, қорқытуы, оны басқаруы және өз еркіне бағынуы мүмкін.

Зорлық-зомбылық циклі

Зорлаушы мен жәбірленушінің өзара әрекеттесуі циклдік тәртіпте болуы мүмкін. Бұл цикл шиеленістің жоғарылау фазаларын, зорлық-зомбылықты және жұмсарту мен идеализация фазаларын қамтиды. Жәбірленуші жеңілдету кезеңінде зорлаушының мінез-құлқын өзгертуге әртүрлі сезімдер мен үміттерді сезінуі мүмкін, бұл оны зорлаушымен қарым-қатынаста ұстауы мүмкін.

Зорлаушы мен жәбірленушінің өзара әрекеттесуі дұрыс емес және қолайсыз екенін түсіну маңызды. Жәбірленуші өзіне жасалған зорлық-зомбылық үшін жауап бермейді және қолдау мен қорғауға лайық.

